

Pavao Tekavčić

O NEKIM »POSEBNIM« TIPOVIMA REČENICA (Prilog problemu klasifikacije)

1. Klasifikacija rečenica ne pripada onome što o jeziku zna i o čemu razmišlja "običan" izvorni govornik, no taj problem ima ipak višestruku važnost. Ako je istinita poznata francuska izreka "Što se ispravno misli, to se i jasno izriče", točno je i obratno: jasno i točno izražavanje pomaže logičkom mišljenju. Posebno valja uzeti u obzir novo i vrlo perspektivno područje kontrastivnih lingvističkih studija, koje je opet čvrsto povezano s glotodidaktičkim radom (usvajanje jezika) i psiholingvistikom. I tu jasno razlučivanje pomaže usvajanju ne samo prvoga (materinskoga) nego i drugih (stranih) jezika. Mi se u ovom kratkom prilogu ne namjeravamo baviti onime što bi se moglo nazvati "običnim", "poznatim", "glavnim" ili — još gore — "pravilnim" tipovima rečenica, nego graničnim, "mutnim" ili "spornim" vrstama, onima koje je teško ili čak nemoguće utrpiti u jedan od "pregradaka" naše tradicionalne gramatičke analize, naslijeđene još iz Antike, tako da ih većina školskih gramatika obrađuje tek uzgred, površno, ili ih posve preskače. Analiza nekoliko takvih tipova rečenica osvijetlit će nam više činjenica: pokazat će — tko zna po koji put — kako njihova tradicionalna podjela nije adekvatna (a još se uvijek provlači kroz većinu, pa i najsvremenijih udžbenika i priručnika); uputit će na važnost kombinacije većeg broja kriterija (koji se ne isključuju, nego upotpunjuju); potaknut će interes za analizu takvih problema u materinskom i u stranim jezicima; napokon, pružit će nam katkada i priliku da utvrdimo kako ni u tzv. "glavnim", "jasnim" tipovima rečenica nije sve onako jasno i jednostavno kako nam se čini.

Naša je misao vodilja otprilike ova: ako je rečenica izraz jednoga segmenta ljudske misaone i/ili osjećajne aktivnosti,¹ onda je odmah i a priori jasno da nam određeni (mali) broj tradicionalnih tipova rečenica ne može biti dovoljan za iscrpan i točan opis toga bogatstva. I zaista — nije.

2. Prije analize onih tipova rečenica koji su u središtu našega interesa u ovom radu ukratko ćemo ilustrirati onu podjelu koje se i inače držimo. Po sintaktičkom načinu spajanja rečenica možemo razlikovati *usporodno* ili *nezavisno složene rečenice* od *zavisno složenih (frasi coordinate, frasi subordinate)* po poznatom kriteriju koji ovdje nije potrebno ponavljati. Po funkciji razlikujemo unutar zavisnih rečenica *subjektne, objektne, atributne i dopunske rečenice (frasi soggettive, oggettive, attributive, frasi-complemento)*, a po

¹ Razumljivo je da ova definicija nije ni adekvatna ni potpuna, no za našu je svrhu dovoljna. Dosada još nije predložena definicija rečenice koja bi zadovoljavala sa svih gledišta, premda je poznato oko 300 definicija toga pojma (Stati 1972, str. 199).

sadržaju poruke podjela daje mnogo rečeničnih tipova, koji su najviše podložni diskusiji i kritici. Unutar dopunskih zavisnih rečenica predložili smo već na drugom mjestu² ovu podjelu:

a) Rečenice *materijalnih okolnosti* obavljanja radnje (događaja itd.): vremenske, mjesne, načinske³ i količinske (kvantitativne), drugim riječima, odgovori na pitanja kada (s različitim daljim nijansama vremenske specifikacije), gdje, kako i koliko.

b) Rečenice *logičkoga odnosa dviju činjenica* (uzrok-posljedica), za nas najzanimljivija grupa, u kojoj taj odnos može biti različito prikazan: uzročne rečenice (*zato A jer B*), posljedične rečenice (*toliko B da A*), namjerne rečenice (*zato A da B*; namjera je virtualni uzrok, projiciran u budućnost), dopusne rečenice (*iako A ipak B*; posljedica je suprotna onoj koja se očekuje, logički je odnos "prekinut"⁴); pogodbene rečenice svih tipova, u kojima je posljedica (B) također uvjetovana uzrokom (A), samo što A, pa prema tome i B imaju eventualni (hipotetički) karakter (*ako A, onda B; kad bi A, onda bi B* itd.). Ovim "glavnim" tipovima valja dodati neke druge kojima se ovdje želimo više pozabaviti: upitne posljedične rečenice ili rečenice spoznajne osnove (za taj izraz v. naprijed) (*koji A da bude B?*), rečenice nužnoga stupnja uzroka radi izazivanja posljedice (*previše /dosta/ premalo A da bude B*), rečenice željenoga uvjeta (*A pod uvjetom da se ostvari B*) i tzv. rečenice koncentracije (*A samo ako B; A samo zato da bude B*). Uz ove ogledat ćemo i neke druge tipove.

c) Posebnu skupinu tvore rečenice *izuzimanja* (s *osim što, samo i sl.*), a i rečenicama *kriterija* (ili *limitativnim* rečenicama), npr. *što se toga tiče . . .*, valjat će odrediti posebno mjesto.

3. Iako se naša podjela, kao i većina ovoga rada, bavi zavisnim rečenicama, željeli bismo prije toga kazati nekoliko riječi i o nezavisno složenim rečenicama, prvo, zato što i među njima ima graničnih i nedovoljno osvijetljenih tipova, i drugo, zato što su neki tipovi nezavisnih rečenica čvrsto povezani s nekim tipovima zavisnih, kojima se ovdje želimo posvetiti.

Tradicionalnu podjelu na sastavne (*A i B; ni A ni B*), rastavne ili alternativne⁵ (*ili A ili B*), suprotne (*A ali B; ne A nego B*) i zaključne rečenice (*A dakle B*) valja dopuniti u nekoliko važnih točaka.

3.1. Rečenice u hrvatskom ili srpskom jeziku uvedene veznikom *a* ne mogu se potpuno identificirati ni sa sastavnima ni sa suprotnima. Ako npr. otac ima dvije kćerke pa kaže: *Starija je crna, a mlađa je plava*, onda se ovdje *a* ne može zamijeniti ni veznikom *i* (*pa, te*) ni veznikom *ali*. Prva bi zamjena

² Tekavčić 1972, § 1276.

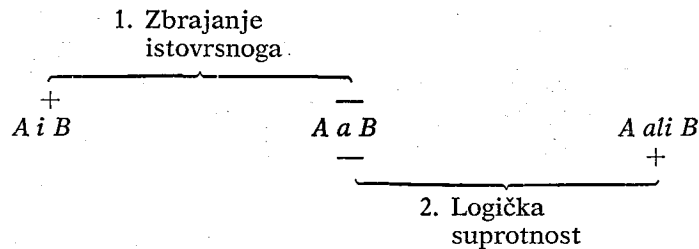
³ U načinske se rečenice u talijanskom najčešće ubrajaju i one koje su uvedene sa *senza* odnosno *senza che* (Fogarasi 1969, str. 319; Herczeg 1959, str. 324; Marchese-Sartori 1977, str. 190; Regula-Jernej 1975, str. 316). Da bismo kao odgovor dobili npr. rečenicu *Carlo è partito senza salutarci* 'Karlo je oputovao a da nas nije pozdravio', ne možemo postaviti drukčije pitanje nego samo *Come è partito Carlo?* 'Kako je Karlo oputovao?'. Battaglia i Pernicone smatraju, naprotiv, takve rečenice ekskluzivnima, ne načinskima (Battaglia-Pernicone 1972, str. 345).

⁴ Usp. za taj (vrlo točan) naziv Guberina 1954, str. 47 i dalje.

⁵ Ovaj je termin svakako jasniji i s lingvističkoga gledišta motiviraniji nego tradicionalni izraz (filozofskoga porijekla) *disjunktivan*.

stvorila sastavnu rečenicu (tj. zbrojila bi nešto što se ne da zbrojiti) a druga suprotnu (uvela bi logičku suprotnost tamo gdje bi iz toga proizašla besmislica, tj. implicirana pretpostavka da bi i mlađa kćerka morala biti crnokosa ako je starija takva). Iste dvije zamjene nisu moguće npr. ni u rečenici *Dr Marković govori dobro francuski, a njegova žena engleski*, kao ni u brojnim drugim primjerima iz svakodnevnoga života. Rečenice uvedene veznikom *a* izražavaju koegzistenciju dviju činjenica koje nisu toliko istovrsne da bi se mogle zbrojiti, a nisu ni suprotne, nego su naprosto međusobno različite.⁶ Polazeći od toga možemo ih — u pomanjkanju boljega izraza — nazvati *rečenicama razlike* (frasi di distinzione).⁷ Sastavne su rečenice prema njima označeni član, označen dodatnim semom [+ zbrajanje], a suprotne su također označeni član, s druge strane, s dodatnim semom [+ logička suprotnost].

Imamo dakle tročlanu seriju koja se dvjema alternativama može podijeliti na dvije dvočlane serije:

3.2. Kako smo već drugdje istakli,⁸ unutar tzv. suprotnih rečenica treba izvršiti podjelu na prave suprotne (adverzativne) rečenice ili *adverzativne* rečenice u užem smislu i na one koje smo nazvali *supstitutivnim* rečenicama. Dok prve izriču suprotnost dviju činjenica koje koegzistiraju (*A ali B: Vera je lijepa, ali je antipatična*), drugim se tipom naprotiv kazuje da se prva činjenica potpuno negira (ukida) i zamjenjuje drugom (*ne A nego B: Vera nije lijepa nego ružna*).⁹ Veznik *ali* (a s njime i adverzativni odnos u našem smislu) moguć je ako je prva rečenica bilo pozitivna bilo negativna (dakako uz određena semantička ograničenja), npr.: *Vera je lijepa ali antipatična, Vera nije lijepa ali je simpatična, *Vera nije lijepa ali je ružna* itd.). Veznik *nego*, u danas uobičajenoj upotrebi, ograničen je na negiranu prvu rečenicu, upravo zato što izra-

⁶ U nekim se slučajevima rečenice s *a* mogu približavati adverzativnima (npr. *Bila je strašna studen, a Marko je hodao u košulji*), dok su u drugim slučajevima logički bliže sastavnima (usp. npr. ovaj primjer iz "Zlatarova zlata": *Na javnoj cesti htjedoše je oteti. — A tko? zapita Krupić. — Ljudi mojega otca, a za moga otca, prišapnu Gregorianec, "Zlatarovo zlato", Zagreb 1889, str. 134*). U svim je slučajevima govornikova namjera (tzv. performativni faktor) sugerirati različitost, dakle kontrast dvaju članova, pa rečenica uvedena veznikom *a* može stoga biti afektivnija nego li ona uvedena logički preciznijim ali manje afektivnim *ali* (pokušajmo npr. zamijeniti *a* s *ali* u našem prvom primjeru).

Naše gramatike smatraju rečenice s *a* suprotnima: Brabec-Hraste-Živković 1966, str. 20; Priručna gramatika 1979, str. 385.

⁷ Za latinsko *autem*, koje odgovara našem *a*, Ernout i Thomas kažu vrlo dobro da više razlikuje no što suprotstavlja (Ernout-Thomas 1964, str. 449).

⁸ Tekavčić 1972, §§ 1235, 1240—1247; Tekavčić 1978.

⁹ Za priručnike i gramatike koji provode tu podjelu v. Tekavčić 1978, bilješka 3.

žava supstitutivni odnos (*Vera nije simpatična nego antipatična* itd.). U većini kontekstâ zamjena *ali s nego* i obratno nije moguća, a tamo gdje mogu stajati oba veznika, zamjena izaziva promjenu sadržaja:

Dr Marković nije došao ali je poslao brzojav.
Dr Marković nije došao nego je poslao brzojav.

Prva rečenica samo konstatira da se prvi član (A) zamjenjuje drugim (B), dok druga izražava određenu suprotnost, tj. adverzativni odnos, koji se jasnije može izraziti česticama *barem, ipak* i sl. Očito je da supstitutivne rečenice ne pripadaju rečenicama logičkoga odnosa, dok adverzativne tvore njihov dio, upravo zbog izražavanja suprotnosti.

Na supstitutivne rečenice još ćemo se vratiti u vezi s jednim tipom zavisnih rečenica (§ 12).

4. Unutar nezavisno složenih rečenica moguća je i potrebna još jedna podjela, i to prema mogućnosti rekurzivnoga dodavanja novih članova.¹⁰ Taj postupak — teoretski neograničen — moguć je samo u sastavnoj i rastavnoj koordinaciji, gdje su svi članovi na istom sintaktičkom planu:

A i B i C i D i E i . . . . . N
A ili B ili C ili D ili E ili . . . . . N.

U adverzativnoj, supstitutivnoj i konkluzivnoj koordinaciji, naprotiv, to nije moguće: adverzativne rečenice izriču kontrast između *d v a* člana, supstitutivne rečenice kazuju zamjenu jednoga člana drugim (*dakle* i opet se radi samo o *d v a* člana), a konkluzivne rečenice iskazuju logički slijed uzroka A i posljedice B, pa se i one ograničuju na *d v a* člana. Zbog toga nije moguće:

*A ali B ali C ali D ali E ali . . . . . N
*ne A nego B nego C nego D nego E nego . . . . . N
*A dakle B dakle C dakle D dakle E dakle . . . . . N.

(Jasno je da ovo valja razlikovati od spajanja nekoliko uzastopnih konkluzivnih perioda u kojima je svaka dalja posljedica uzrok slijedeće posljedice:

A dakle B
B dakle C
C dakle D
D dakle . . . . . N).

5. Prijeđimo sada na analizu onih nekoliko tipova zavisnih rečenica koji tvore naš središnji problem. Jedan od najvažnijih tipova je onaj što smo ga već ilustrirali konstruiranom formulom *previše /dosta/ premalo A da bude B*. Evo sada nekoliko konkretnih primjera:

Ivan je previše mlad da bi mogao shvatiti svoj delikatni položaj.
Ti si dovoljno star da bi mogao odgovornije postupiti.
Grad je bio odviše utvrđen da bi se mogao zauzeti.

¹⁰ V. Rubio 1976, str. 183—191.

U talijanskom:

Giovanni è troppo giovane per rendersi conto della sua posizione delicata.

Mario è troppo inesperto perché gli si possa affidare un compito così importante.

La città era troppo fortificata perché potesse essere conquistata.

Te se rečenice većinom smatraju posljedičnima,¹¹ i one se zaista mogu tako i parafrazirati (*Ivan je toliko mlad da ne shvaća . . . , Grad je bio tako utvrđen da se nije mogao zauzeti, Giovanni è tanto giovane che non si rende conto . . . , La città era tanto fortificata che . . . itd*), no to ne može sakriti činjenicu da takve rečenice ipak postoje i da one nisu jednake posljedičnima. Dovoljno je analizirati njihovu formalnu stranu da se uvjerimo kako se ona podudara s namjernim rečenicama:

Grad je bio previše utvrđen da bi se mogao zauzeti.

La città era troppo fortificata per poter essere conquistata,

La ville était trop fortifiée pour pouvoir être prise.

Urbs erat munitior quam ut capi posset.

Die Stadt war zu befestigt um erobert werden zu können.

The town was too fortified to be conquered.

S pravom se možemo pitati: ako su to posljedične rečenice, kako je moguće da je sintaktička konstrukcija u njima tako upadljivo jednaka onoj u namjernim rečenicama? Objašnjenje je u sadržaju tih rečenica: one ne izriču posljedicu nego kazuju u kojoj je mjeri prisutan uzrok (A) s obzirom na stupanj potreban i dovoljan da bi mogao izazvati posljedicu (B). Taj uzrok može biti pretjeran, dovoljan ili nedovoljan, a to se podudara s trima temeljnim mogućnostima komparacije (superiornost — superiorità, jednakost — uguaglianza, inferiornost — inferiorità). Dakle, osnovna je semantička komponenta u takvim rečenicama stupanj uzroka u usporedbi s onim koji je adekvatan u svrhu izazivanja posljedice, pa ta nužnost izaziva konjunktiv i sve ostalo što je u formalnoj strani jednako s namjernim rečenicama. Tome pridolazi, kao druga komponenta, svakako i logički odnos uzrok-posljedica (prezentiran ovdje u svom aspektu nužnosti i svrhovitosti) te, kao treća komponenta, kvantitativni sadržaj (stupanj intenziteta uzroka). Unutar ovoga posljednjega nejednakost je učestalija nego jednakost, pa će se i u svakodnevnu životu rečenice s *previše . . . . da* ili *premalo . . . . da* (*troppo . . . . per, troppo poco . . . . per* itd.) javljati sigurno češće nego one s *dovoljno . . . . da* (*abbastanza . . . . per*). No odlučujuća semantička komponenta nije adekvatnost odnosno neadekvatnost (tj. [$\pm$ adekvatnost]), uzorka, nego moment nužnosti radi izazivanja posljedice. Upravo je ta komponenta "odgovorna" za konjunktiv (u romanskim jezicima, npr.) i uopće za "namjernu" formalnu stranu, kako dokazuje usporedba ovih dvaju rečeničnih parova:

1a. *Mario è tanto inesperto che non gli si può affidare questo compito.*

1b. *Mario è troppo inesperto perché gli si possa affidare questo compito.*

¹¹ V. Fogarasi 1969, str. 318; Fornaciari 1974, str. 381; Lerch 1929, str. 395—396; Herczeg 1959, str. 323; Marchese-Sartori 1977, str. 180; Regula-Jernej 1975, str. 317.

- 2a. *Mario è tanto esperto che gli si può affidare questo compito.*
 2b. *Mario è abbastanza esperto perché gli si possa affidare questo compito.*

Stupanj uzroka jednak je u 1a. i 1b, u 2a. i 2b, samo što rečenice 1a. i 2a. izriču običan konsekutivan slijed, dok 1b. i 2b. kvantificiraju uzrok s obzirom na stupanj koji je potreban da bi se izazvala posljedica.

U takvim se dakle rečenicama objedinjuju namjerna, posljedična i količinska komponenta, pa stoga one zauzimaju posebno mjesto u podjeli rečenica. Predlažemo za njih naziv *rečenice adekvatnosti* (točnije, s obzirom na spomenute tri mogućnosti, rečenice [$\pm$ adekvatnosti]).

6. Srodne su im one rečenice kojima na temelju poznate posljedice zaključujemo kakav je mogao biti uzrok, ili to nastojimo saznati pitanjem. Po dva primjera (za hrvatski ili srpski jezik i za talijanski jezik) objasniti će o kojem se tipu rečenica radi:

- 3a. *Što ti je da si tako blijeda?*
 3b. *Mora da je jako umorna kad je tako blijeda i iznemogla.*
 4a. *Che cos'hai che sei così pallida?*
 4b. *Deve essere molto stanca, se è così pallida ed esausta.*

Istom tipu pripadaju i ove rečenice:

- 5a. *Što li mu je samo mogao reći, da se onako razbjesnio?*
 5b. *Što sam skrivio, da budem ovako kažnjen?*
 6a. *Che cosa mai può avergli detto, affinché quelle si sia tanto arrabbiato?*
 6b. *Che cosa ho fatto per soffrire così?*

Iako u nekima od takvih rečenica nalazimo i veznike koji nisu posljedični (hs. *kada*, tal. *se*), sve su te rečenice ipak posljedične, no posebnog tipa. Semantička komponenta pitanja (na temelju posljedice pitamo za uzrok) ili pretpostavke (poznavajući posljedicu nagađamo kakav može biti uzrok) povezuje te rečenice s rečenicama adekvatnosti: koji može biti uzrok, potreban radi izazivanja određene (poznate) posljedice? Dobar naziv za takve rečenice upotrebljava E. Lerch nazivajući ih *rečenicama spoznajne osnove* (*Erkenntnisgrund*),¹² no on ih obrađuje među uzročnim rečenicama, dok bismo ih mi radije svrstali u posljedične, ali najbolje bi bilo klasificirati ih kao poseban tip unutar rečenica logičkog odnosa.

Jedna je od razlika između rečenica spoznajne osnove i namjernih rečenica i ta što prve (kao i posljedične) pokazuju u hrvatskom ili srpskom slaganje vremena, a druge ne:

- 7a. *Što li mu govori, da onaj onako viče i udara šakom o stol?*
 7b. *Što li mu je govorio, da je onaj onako vikao i udarao šakom o stol?*
 8a. *Toliko je pijan da ne može govoriti.*
 8b. *Bio je toliko pijan da nije mogao govoriti.*
 9a. *Otac je poklonio Marku knjigu da je čita.*
 9b. *Otac poklanja Marku knjigu da je čita.*
 9c. *Otac će pokloniti Marku knjigu da je čita.*

¹² Lerch 1929, str. 75—79. Regula i Jernej smatraju taj tip dopunskim rečenicama (proposizioni complementari) i definiraju ga vrlo dobro kao "rečenice koje motiviraju pitanje ili pretpostavku" (str. 320).

7. U rečenice logičkog odnosa možemo ubrojiti i one koje ćemo ilustrirati poznatim latinskim primjerom:

- 10a. *Sulla malo poetae praemium tribuit ea condicione, ne quid postea scriberet.*
- 10b. *Sula je lošem pjesniku dodijelio nagradu pod uvjetom da postije toga (više) ne piše.*
- 10c. *Sulla assegnò un premio ad un cattivo poeta a condizione che non scrivesse (più) niente in seguito.*

Neke gramatike svrstavaju tu rečenicu u namjerne, druge u pogodbene rečenice,¹³ a to dokazuje da se radi o posebnom tipu rečenica, koji ima komponente i jednoga i drugoga, ali nije jednak nijednom. Te su rečenice pogodbene jer zavisna rečenica kazuje uvjet glavne, no razlikuju se od pogodbenih po tome što je zavisna rečenica (dakle, uzrok) posteriorna u odnosu prema glavnoj (posljedići), što bi bilo logički nemoguće kada — kao upravo u tim rečenicama — uvjet ne bi bio ujedno i namjera, točnije želja, a ta je uvijek virtualna i u budućnosti. S druge strane, po formalnim su karakteristikama te rečenice jednake namjernima, jer u njima stoji veznik *ut/ne*, konjunktiv i slaganje vremena po uzoru na namjerne rečenice (cf. u tal. *Gli dà un premio a condizione che non scriva, Gli diède un premio a condizione che non scrivesse*), ali se i od namjernih razlikuju po tome što ostali namjerni veznici, kao i korelativne čestice u glavnoj rečenici, nisu mogući (u latinskom nisu mogući *quominus*, ni u glavnoj rečenici *ideo, idcirco, propterea* itd.; u talijanskom nisu mogući *affinché* i drugi čisto namjerni veznici). I te rečenice tvore dakle poseban tip koji možemo označiti kao *namjerno-pogodbene* (ili *pogodbeno-namjerne*), jer je u njima buduća namjera ujedno i uvjet odnosno uzrok sadašnje radnje izražene u glavnoj rečenici.

8. Talijanski se jezik služi veznikom *purché*¹⁴ u dvije osnovne upotrebe koje ćemo ilustrirati ovim primjerima:

¹³ Za prvu interpretaciju v. Gortan—Gorski—Pauš 1954, str. 284, za drugu npr. Fabbri—Balzani 1972, str. 429.

¹⁴ Kako ćemo odmah vidjeti, sa sinkronijskoga se gledišta može govoriti o dvjema homofonim, ali funkcionalno različitim veznicima, pa ćemo ih odsada navoditi kao *purché*₁ (pogodbeni veznik) i *purché*₂ (namjerni veznik). Neki smatraju *purché* i dopusnim veznikom (to bi onda bio *purché*₃): npr. G. Rohlfs (v. Rohlfs 1969, § 782, ali rečenica citirana kao primjer, tj. *Io ne sono contento, purché egli voglia*, nikako nije dopusna nego pogodbena) i Trabalza—Allodoli (str. 317, gdje se kaže da *purché* izražava "concessione sotto condizione", no primjer koji se navodi, *Ti farò un regalo purché tu studi* ima jasno pogodbeno značenje, tako da se semantički pojam koncesije u glavnoj rečenici ovdje brka s gramatičkim pojmom dopusne rečenice). Usp. za komentar raznih interpretacija: De Mauro 1979, str. 269. Ako su subjekti glavne i zavisne rečenice koreferencijalni (tj. ako obje rečenice imaju zajednički subjekt), mjesto *purché*₂ stoji varijanta *pur di*, što je Regula i Jernej ispravno tumače kao namjernu (str. 318), dok Herczeg, naprotiv, uključuje takve rečenice u pogodbene (Herczeg 1959, str. 318, s primjerom iz A. Palazzeschi *... e ci sarebbe andato sopra un ciuco, a cavallo, a un manico di granata pur di arrivare*), što nije točno. Battaglia i Pernicone navode *purché* samo u popisu veznika (str. 267), ali ga ne nalazimo u podjeli veznika po sintaktičkom odnosu što ga izriču (str. 267—268, § 14). Zanimljiva je napokon, interpretacija veznika *purché* u gramatici Marchese—Sartori (str. 190, bilj. 1): autori definiraju takvu rečenicu kao limitativnu; jer ona "come indica la sua definizione, serve ad esprimere un fatto o un concetto che limita (o potrebbe limitare) quanto espresso dalla reggente", pa daju

- 11a. *Tutto finirà bene, purché tu riesca a raccogliere la somma.*
'Sve će svršiti dobro, samo ako uspiješ skupiti tu svotu'.
- 11b. *Mario farebbe qualunque cosa, purché i suoi figli siano felici.*
'Mario bi učinio bilo što, samo da mu djeca budu sretna'.

Prva je rečenica pogodbeno, druga namjerna, no mi znamo da se svaka od njih razlikuje od svojega "običnog" tipa. Čime? Da bismo odgovorili, dovoljno je usporediti *purché*₁ s veznikom *se*, a *purché*₂ s namjernim veznicima *affinché*, *acciocché*, *perché*. Razlika se sastoji u dodatnom semu što ga sadrže i *purché*₁ i *purché*₂, a to je koncentracija uvjeta odnosno namjere na samo jednu činjenicu, na samo jedan cilj. Možemo dakle kazati da su *purché*₁ i *purché*₂ "pojačani", tj. usredotočeni, a time dakako i afektivniji. U obliku formule:

$$\begin{aligned} \textit{purché}_1 &= \textit{se} + \textit{koncentracija} \\ \textit{purché}_2 &= \textit{affinché} + \textit{koncentracija}. \end{aligned}$$

U hrvatskom ili srpskom jeziku koncentracija je vrlo jasno izražena česticom *samo*, po kojoj se *ako* razlikuje od *samo ako* i *da* od *samo da*. "Koncentrirani" su veznici (ne samo u hrvatskom ili srpskom nego i u talijanskom i u drugim jezicima) označeni članovi u odnosu prema "običnim" veznicima (*se* — *ako*, *da* — *affinché* itd.).

9. Ovamo pripada i poznata latinska izreka *Oderint dum metuant* 'Neka me mrze, samo dok (samo da) me se boje', tal. *Mi odiino purché mi temano*. Da se, unatoč vezniku *dum*, ne radi o vremenskoj rečenici, proizlazi ne samo iz sadržaja nego i iz konjunktiva u zavisnoj rečenici, pa to nije potrebno dalje ni dokazivati. Naša školska gramatika svrstava tu rečenicu u željno-pogodbene,¹⁵ latinska sintaksa A. Ernouta i F. Thomasa ubraja je u pogodbene, premda su drukčijega porijekla,¹⁶ a tako postupa i L. Rubio definirajući je ipak kao restriktivnu pogodbenu rečenicu.¹⁷ Prema našem mišljenju, u toj se rečenici ne može utvrditi uobičajeno pogodbeno značenje, jer se u njoj ne izriče ono što je temeljno za tu vrstu rečenica, a to je odnos između uvjeta (uzroka) A i posljedice B. Da bismo zaista došli do pogodbenoga značenja, valja prodrijeti do dubinske strukture, točnije do performativnoga glagola i upotpuniti rečenicu ovako: [*Dopuštam*] *neka me mrze, samo [pod uvjetom da znam] da me se boje*. U površinskoj je strukturi ta rečenica koncentrativno-željna.

10. Posve su drukčijega tipa, no dodiruju se s uzročnicima, rečenice kao npr. *Dobro si učinio što si rezervirao mjesta u vlaku*, tal. *Hai fatto bene a prenotare i posti nel treno*. U latinskom im odgovaraju rečenice s tzv. faktičnim *quod*, npr. *Bene fecisti quod mihi litteras misisti* 'Dobro si učinio

primjer *Purché non sopraggiunga la febbre, se la caverà*, što je također pogodbeno rečenica, samo u "koncentriranu" obliku. Pored rečenica s *purché* autori ubrajaju u limitativne rečenice i one uvedene s *per quanto* i *secondo che*, ali je očividno da se sva tri tipa posve razlikuju, kako semantički tako i sintaktički. Koncesivnu vrijednost vezniku *purché* daju i Altieri Biagi-Heilmann (str. 358), ali ga ne navode u popisima (str. 356, 363).

¹⁵ Gortan—Gorski—Pauš 1954, str. 307.

¹⁶ Ernout—Thomas 1964, str. 391.

¹⁷ Rubio 1976, str. 161.

što si mi pisao'.¹⁸ U takvim su rečenicama, barem u principu, moguće i druge glagolske paradigme (*Dobro činiš što rezerviraš mjesta u vlaku, Dobro ćeš učiniti što ćeš rezervirati mjesta u vlaku* itd.; *Fai bene a prenotare i posti, Farai bene a prenotare i posti* itd.). U talijanskom može stajati u njima i gerund (*Hai fatto bene prenotando i posti nel treno...* itd.).

Te rečenice nisu jednake uzročnima, kako nam pokazuje ovaj posve jednostavan primjer:

12a. *Dobro si učinio što si rezervirao mjesta u vlaku, jer taj je vlak uvijek dupkom pun.*

12b. *Hai fatto bene a prenotare i posti nel treno, perché questo treno è sempre gremito.*

U svakom zavisnom periodu može na određenoj sintaktičkoj razini stajati samo jedna uzročna rečenica (ako ih ima više, one moraju biti međusobno koordinirane). Budući da u primjerima 12a. i b. nema koordinacije, zaključujemo da rečenica uvedena veznikom *što* nije uzročna. I zaista, pored *što*, u tim je rečenicama moguć i veznik *da* (*Dobro si učinio da si rezervirao...*) koji ne uvodi uzročne rečenice. E. Lerch obrađuje te rečenice u okviru uzročnih, tj. kao rečenice spoznajne osnove, ali vrlo dobro opaža da one izražavaju više istovjetnost činjenica A i B nego spoznajnu osnovu.¹⁹ Prema R. Fornaciariju, u takvim se slučajevima radi o infinitivu u funkciji adverbijalne dopune u smislu gerunda (primjer iz G. Gozija: *Tu hai fatto molto bene a lasciare (lasciando) ognuno di qua dalla palude*).²⁰ Talijanska gramatika Regula — Jernej navodi takve primjere na dva mjesta: kao infinitiv u funkciji taksema (tzv. cirkumstancijal popratne okolnosti: *Farai bene ad andare in campagna*)²¹ i u okviru pogodbenih rečenica (primjeri: *Faresti bene ad accettare l'invito* i *Avresti fatto bene ad accettare l'invito*).²² Na ovo valja primijetiti (1) da se u prvom primjeru nikako ne radi o samo popratnoj okolnosti, nego o bitnom elementu, jer zavisna rečenica tumači glavnu (u smislu već spomenutoga Lerchova identiteta) te (2) da takve rečenice nisu uvijek i samo pogodbene, npr. iza složenoga perfekta (*Hai fatto bene a prenotare i posti, Hai fatto bene ad andare in campagna* itd.).

Na temelju primjera u hrvatskom ili srpskom jeziku moglo bi se pomišljati da se takve rečenice interpretiraju kao objektivne, no razlika je ipak nesumnjiva, kako pokazuju ova dva primjera:

13a. *Dobro si rekao (to): potrebno je rezervirati mjesta.* → *Dobro si rekao da je potrebno rezervirati mjesta.*

13b. *Dobro si učinio (to): rezervirao si mjesta.* → *Dobro si učinio da/što si rezervirao mjesta.*

¹⁸ Gramatika Gortan—Gorski—Pauš naziva to *quod* "faktičnim" jer "u rečenici s takvim *quod* iznose se činjenice kojima se približe tumači glavna rečenica" (str. 292), dok Ernout i Thomas govore o "dopunskom *quod*" (*quod complétif*) i obrađuju ga u okviru dopunskih rečenica (*propositions complétives*), na str. 296.

¹⁹ Lerch 1929, str. 78—79, posebno str. 79.

²⁰ Fornaciari 1974, str. 199.

²¹ Regula—Jernej 1975, str. 231.

²² Ibidem, str. 319.

U 13a. moguć je samo veznik *da*, a ne *što*; subjekti dviju rečenica mogu biti različiti; zamjena zavisne rečenice glagolskim prilogom nije moguća. U 13b, naprotiv, mogući su i *da* i *što*; subjekt objiju rečenica je zajednički (upravo zbog njihova identiteta); zamjena glagolskim prilogom je moguća (*Dobro si učinio rezerviravši mjesta, Dobro činiš rezervirajući uvijek mjesta na vrijeme* itd.). Našem glagolskom prilogu odgovara u romanskim jezicima gerund, pa se tako u talijanskom može kazati *Hai fatto bene prenotando i posti* (analogno i u francuskom).

Jedna je karakteristika tih zavisnih perioda i istodobnost glavne i zavisne rečenice, pa je to i jedna od komponenata njihova identiteta u Lerchovu smislu. Nije isključeno ni to da je prvotan smisao tih perioda bio instrumentalan (*Dobro si učinio t i m e što si rezervirao mjesta...*), čime se slaže mogućnost upotrebe gerunda u romanskim jezicima.

11. Rečenice koje smo u početku definirali kao limitativne, mogu u talijanskom po formalnoj strani biti jednake namjernima, npr.:

14a. *Per essere pulito è pulito, ma non c'è riscaldamento.*²³
Ta bi se rečenica mogla izreći i ovako:

14b. *Quanto alla pulizia è pulito, ma non c'è riscaldamento,*
a analogni se primjeri mogu naći i u francuskom.²⁴ Jedna je od karakteristika tih rečenica da je predikat u oba dijela perioda istovjetan: nemoguće je npr. **per essere pulito è grande, *per guidare parla bene il francese* itd. Kako ta istovjetnost, tako i formalno namjerna konstrukcija tih rečenica nalaze svoje objašnjenje u njihovu sadržaju: te rečenice, naime, kazuju da netko ili nešto posjeduje određeno svojstvo u dovoljnoj mjeri da bi mu se to svojstvo moglo pripisati ('Dovoljno je čisto da bi se moglo smatrati čistim', 'Dovoljno dobro vozi da se može kazati da dobro vozi' itd.). I te rečenice pripadaju, dakle, prvotno onoj grupi koja izriče da je zadovoljen određen stupanj jedne činjenice (uzroka, A) da bi izazvao drugu činjenicu (posljedicu, B). U konkretnim govornim situacijama te rečenice imaju najčešće adverzativno ili čak dopusno značenje, jer ističući da netko ili nešto i ma neko svojstvo u određenoj mjeri, stvaramo podlogu za idući iskaz, koji onda izražava suprotnost (v. primjer 14a).

12. Naposljetku ćemo se osvrnuti na rečenice uvedene veznikom *mjesto da* (tal. *invece di/che*, franc. *au lieu de/que*). Gramatike i monografije, ukoliko uopće obrađuju taj tip rečenica, definiraju ih kao adverzativne, iako je sigurno da su poseban tip rečenica koji zaslužuje posebno mjesto u klasifikaciji.²⁵ Definirati te rečenice naprosto kao adverzativne nije dovoljno. Zato, teško je "strpati u isti koš" tako raznorodne rečenice kao npr. ove dvije:

²³ Rečenica što smo je 1962. osobno čuli u Bologni.

²⁴ Usp. Lerch 1934, str. 188. E. Lerch ne daje primjere rečenica (pa prema tome i ne obrađuje taj tip među rečenicama), nego samo primjere tzv. nominalnih grupa (u poglavlju o nominalnim rečenicama — *Nominalsätze*), kao npr. *Pour une belle femme, c'est une belle femme*, ili ovaj primjer iz A. Francea: *Pour un endroit propre, c'est un endroit propre* (Crainquebille). Lerch ubraja takve konstrukcije u afektivna kraćenja i naknadne dopune (Lerch 1934, str. 36 i dalje, posebno str. 181 i dalje), no svi primjeri toga tipa nisu nipošto osobito afektivni ni naknadno dopunjeni, nego se radi o posebnom, limitativnom tipu rečenica.

²⁵ Zanimljivo je da moderni jezici posjeduju za taj odnos poseban formalni signal (veznik), pa prema tome i poseban tip rečenica, dok se u latinskome npr. valja izraziti drukčije (npr. s tzv. *cum* adversativum), jer ne postoji potpuni ekvivalent talijanskoga *invece che* (francuskoga *au lieu que* itd.).

15. *Vera je lijepa, ali je antipatična.*

16. *Mjesto da se bavi korisnim poslom, čitave se dane karta i pije.*

Rečenice uvedene veznikom *mjesto da* kazuju isto što i supstitutivne rečenice (*B* *mjesto* *A* = *nije A nego B*), ali tome dodaju i jedan sem koji bismo mogli definirati kao 'neostvareno ili iznevjereno očekivanje'. Osvijetlimo to jednim primjerom:

17. *Inženjer Radić nije došao nego je poslao telegram.*

18. *Mjesto da dođe, inženjer Radić je poslao telegram.*

Prva rečenica samo konstatira da se *mjesto* jedne činjenice (dolazak inženjera Radića) dogodila druga (poslao je telegram), dok druga rečenica sugerira da se očekivalo da će inženjer Radić doći, da je morao doći itd.²⁶

Rečenice uvedene veznikom *mjesto da* funkcioniraju dakle kao označeni član prema supstitutivnim rečenicama, isto onako kao što su dopusne rečenice označeni član prema adverbativnima (svaka dopusna rečenica je adverbativna, no svaka adverbativna nije dopusna, jer je za dopusnu rečenicu potreban već spomenuti "prekinuti" logički odnos). Postoje prema tome dva para rečenica koje se temelje na suprotnosti *A* i *B*, na "prekinutom" logičkom odnosu: jedan par tvore rečenice djelomičnoga kontrasta, drugi par rečenice potpunoga kontrasta. U svakom paru jedan je član označen prema drugome:

	Djelomičan kontrast:	Potpun kontrast:
neoznačen član:	adverbativne rečenice: <i>A</i> <i>ali B</i>	supstitutivne rečenice: <i>ne A nego B</i>
označen član:	dopusne rečenice: <i>iako A ipak B</i>	rečenice 'neostvarena očekivanja': <i>B</i> <i>mjesto A</i>

13. Naša je kratka analiza osvijetlila nekoliko lingvistički relevantnih činjenica, koje je korisno na kraju rezimirati.

13.1. Kako smo nagovijestili u uvodu, ima dosta rečenica koje se ne mogu svrstati u tradicionalne "pregratke" naših školskih gramatika (dakako da to ne znači da su takve rečenice pogrešne, nego su i tradicionalna analiza i klasifikacija neadekvatne).

13.2. Upoznali smo nekoliko tipova rečenica koje se doduše — bilo u sadašnjem bilo u prvotnom obliku — mogu svesti na logički odnos uzroka i posljedice, no u njihovu sadržaju ipak možemo razabrati više semantičkih komponenata.

13.3. U nekim smo slučajevima utvrdili parove rečenica u kojima je jedan tip označeni član u odnosu prema drugome:

²⁶ Očekivana a neostvarena činjenica ne mora uvijek biti etički pozitivna, pa se može kazati i ovo: *Marko marljivo polaže ispite, mjesto da gubi vrijeme* i sl. Temeljni je kriterij govornikov sud: što pretpostavlja, osjeća kao očekivano, a što kao kontrast koji onda izaziva "neostvareno očekivanje".

- a) *purché*₁ — *se*,
- b) *purché*₂ — *affinché* (*acciocché* itd.),
- c) dopusne rečenice — adverbzativne rečenice,
- d) rečenice "neostvarena očekivanja" — supstitutivne rečenice.

Taj popis naravno nije potpun, jer bi detaljna analiza sigurno otkrila i brojne druge primjere.

13.4. Na temelju dvaju posljednjih parova možemo — kao "nusprodukt" provedene analize i diskusije — istaći spoznaju koja, naravno, nije nova, ali koju je korisno uvijek ponovno naglašavati: to je krhkost granice između nezavisno i zavisno složenih rečenica (koordinacije i subordinacije), jer oba tipa vezivanja nalazimo u rečenicama s istim semantičkim sadržajem. No to je već posebno pitanje koje prelazi okvir ovoga priloga.

LITERATURA

- Alinei 1966: M. Alinei, *Appunti per un'analisi strutturale di alcuni tipi sintattici italiani*, "Lingua e stile" I, br. 3, str. 281—303.
- Altieri Biagi-Heilmann 1978: M. L. Altieri Biagi — L. Heilmann, *La lingua italiana, segni (funzioni) strutture*, Milano,
- Battaglia—Pernicone 1972: S. Battaglia — V. Pernicone, *Grammatica italiana*, Torino
- Brabec—Hraste—Živković 1966: I. Brabec — M. Hraste — S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb
- De Mauro 1979: T. De Mauro — G. Polcarpi — Maggi Rombi, *Grammatiche a confronto delle congiunzioni italiane*, u: *La grammatica, aspetti teorici e didattici*, Società di Linguistica Italiana 13/II, Rim, str. 261—316.
- Ernout—Thomas 1964: A. Ernout — F. Thomas, *Syntaxe latine*, Pariz
- Fabbri—Balzani 1972: T. Fabbri — E. Balzani, *Il segno vivente. Dalla grammatica tradizionale alle moderne teorie*, Bologna
- Fogarasi 1969: M. Fogarasi, *Grammatica italiana del Novecento*, Budimpešta
- Fornaciari 1974: R. Fornaciari, *Sintassi italiana dell'uso moderno*, Firenze (anastatički pretisak izdanja iz 1881)
- Gortan—Gorski—Pauš 1954: V. Gortan — O. Gorski — P. Pauš, *Latinska gramatika*, Zagreb
- Guberina 1954: P. Guberina, *Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes. Théorie générale et application au français*, Zagreb
- Herczeg 1959: G. Herczeg, *Sintassi delle proposizioni subordinate nella lingua italiana (studio di grammatica descrittiva)*, Pubblicazioni dell'Istituto Italiano dell'Università di Budapest num. 9, Budimpešta
- Lerch 1925, 1929, 1934: E. Lerch, *Historische französische Syntax*, Leipzig: I sv. 1925, II sv. 1929, III sv. 1934.
- Marchese—Sartori 1977: A. Marchese — A. Sartori, *Il segno il senso*, grammatica moderna della lingua italiana ad uso delle scuole medie superiori, Milano 1970, 10. ristampa 1977.
- Priručna gramatika 1979: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb
- Regula—Jernej 1975: M. Regula — J. Jernej, *Grammatica italiana descrittiva su basi storiche e psicologiche*, Bern
- Rohlf's 1966, 1968, 1969: G. Rohlf's, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino: *Fonetica* 1966, *Morfologia* 1968, *Sintassi e formazione delle parole* 1969.
- Rubio 1966, 1976: L. Rubio, *Introducción a la sintaxis estructural del latín*, Barcelona: I sv. 1966, II sv. 1976.
- Stati 1972: S. Stati, *Teoria e metodo nella sintassi*, Bologna
- Tekavčić 1972: P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano I—III*, Bologna
- Tekavčić 1978: P. Tekavčić, *Sintassi e semantica nella coordinazione avversativa e sostitutiva*, "Linguistica" 18, str. 237—258.
- Trabalza—Allodoli 1947: Trabalza e Allodoli, *La grammatica degli Italiani*, Firenze
- Zingarelli 1970: N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, 10. izd., Bologna.